

Könyvszemle

SIPOS JÚLIA GONDOZÁSÁBAN

KULTÚRAKÖZVETÍTÉSI FOLYAMATOK A KORA ÚJKORI KÖZÉP-EURÓPÁBAN

Az utóbbi évtizedek nemzetközi irodalom- és művelődéstörténeti kutatásában szembeötlő módon előtérbe került az interdiszciplinaritás és a komparatisztika szemléletmódja, újabb eredményeket elsősorban a rokontudományok együttesét megmozgató és a különböző nemzeti jelenségeket egymással összevető és együtt tárgyaló módszerek hoztak. Az egyes európai régiók, nyelvek és kultúrák közötti kapcsolatok, párhuzamok, műveltségközvetítő folyamatok feltérképezése gyakran új kérdésirányokat nyitott meg, s ezzel módosítani tudta a korábbi ismereteket, irodalmi kánonokat, korszakjellemező sztereotípiákat. Ezeknek a szempontoknak az érvényesítése különösen a kora újkori magyarországi irodalom- és művelődéstörténet jelenségeinek korszerű értelmezésében vált indokolttá, minthogy ekkor még igen szoros összefüggések mutatkoztak latinitás és nemzeti nyelv, szöveg és kép (textus és imago), hitélet és énekkultúra között, s a korszak mentalitását csak mindezek együttes vizsgálata révén lehet autentikusan bemutatni. Az ilyen szemléletű kutatómunkában már évtizedek óta kiemelkedő teljesítményt mutat a Tüskés Gábor–Knapp Éva szerzőpáros, mivel a magyar jelenségeket közép-európai összefüggéseikkel térképezik fel. Nemzetközi rangú könyvkiadóknál közzétett német és angol nyelvű köteteik eredményei mindinkább beépülnek a külhoni tudományos élet vérkeringésébe, s ezáltal a magyar jelenségek európai kontextusban jelenhetnek meg.

Korábbi kötetük ma már alapvető tétel a nemzetközi irodalom- és kegyességtörténeti szakirodalomban (*Volksfrömmigkeit in Ungarn*, Dettelbach, 1996). Ezt követően jelent meg Tüskés Gábornak a 17. századi magyar elbeszélő irodalom európai kapcsolatairól szóló monográfiája (*Johannes Nádas*, Tübingen, 2001), amely komparatív módszerrel mutatta be a barokk korszak kevésbé ismert, ámde rendkívül termékeny magyar szerzőjének írói aktivitását és kiadványainak európai összefüggésrendszerét. A szerzőpáros újabb impozáns tanulmánykötete (*Germania Hungaria Litterata. Deutsch-ungarische Literaturverbindungen in der frühen Neuzeit*, Berlin, 2008) a kora újkori magyar–német irodalmi kapcsolatok és párhuzamok köréből tizenkét tanulmányt adott közre, köztük a neolatin költészetről, irodalomelméleti kompendiumokról, emblematikáról, német jezsuita

drámák magyar témáiról szóló írásokat. Tüskés Gábor társszerkesztésével azonos koncepció jegyében jelent meg több idegen nyelvű tanulmánygyűjtemény és konferenciakötet is (*Das Ungarnbild*, 2005; *Militia et Litterae*, 2009; *Fortunatus, Melusine, Genovefa*, 2010; *Literaturtransfer und Interkulturalität*, 2012).

A münsteri Westfälische Wilhelms-Universität rangos könyvsorozatában újabban megjelent vaskos kötet (*Litterae Hungariae*, 2018) több tekintetben folytatása korábbi kutatásainak, s ismét termékeny hozzájárulás a modern kort megelőző időszak közép-európai műveltségi összképének, ezen belül főleg kultúraforgalmazási eljárásainak feltérképezéséhez. A könyv tizenhét tanulmánya öt nagyobb tematikai egységben tárgyalja azokat a műfajokat, intellektuális kapcsolatokat, kommunikációs csatornákat, amelyek révén a magyarországi irodalmi és kulturális értékek az európai szellemi közeghez kapcsolódtak. Ezúttal e gazdag anyagból a tematikus blokkok néhány jellemző eredményének méltatására vállalkozhatunk.

Az első témakör a magyar–német irodalmi kapcsolatok különféle kérdéseit tárgyalja. Ilyen a legkorábbi német prózaregénynek, a késő középkori eredetű *Fortunatus*-nak a magyarországi recepciótörténete, aminek különlegessége, hogy a német műnek két magyar nyelvű feldolgozása is készült, de egymástól merőben különböző korszakokban és műfajokban. Az egyik még 1580 körül, verses formában jelent meg, moralizáló tendenciájával is kapcsolódva a históriás ének hazai hagyományához, a másik viszont mintegy hetven év múlva, 1651-ben Lőcsén prózai változatban került ki a nyomdából. Később számos változata formálódott ki, jelezve a téma népszerűségét. A tanulmány gondos filológiai kutatómunkával követi a téma hagyományozódását, a különböző kontextusokba kerülő történet sorsát, mesetradíciót alakító szerepét, folklór szövegváltozatainak útját, azt a transzformációs folyamatot, amely a nyelvi határokat átlépve gazdagított több regionális kultúrát is.

Ezt követően a német irodalom magyarságképét még két további tanulmány árnyalja. Közülük az egyik Daniel Speer közismert műve, a *Simplicissimus* (1683) alapján teszi ezt, s ennek révén a Grimmelshausen-hatás érvényesülését is regisztrálja. A másik a historia litteraria 18. századi magyarországi képviselőinek (David Czvittinger, Mihály Rotarides, Martin Schmeizel) német ismertségét és megítélését tekinti át. Ebben a blokkban mind filológiai, mind lelkiségtörténeti újdonságnak számít a Martin von Cochem kapucinus szerzetes imádságoskönyvének (*Gertrudenbuch*) magyar fordítását (Ágoston Péter: *Mennyei követek*, 1681) bemutató elemzés, amely a délnémet egyházi próza kiemelkedő képviselőjének recepcióját kíséri figyelemmel. A német szerzetest a posztridentinus szellem képviselőjének, a lelki élet megújítójának, a nép misszionáriusának nevezték, őt tartották a német nyelvterület legolvasottabb vallásos írójának a kortársak. Műveit számos nyelvre lefordították, az általa közvetített „compassio poétikája” ezek szerint igen népszerű áhítati kiadványt jelentett, s a fordítás – pontosabban: szabad átdolgozás – a magyar spirituális nyelv lehetőségeit is gazdagította.

A második tematikus egység három írása a neolatin irodalom köréből mutat be egy-egy olyan műfajt, amelynek kézikönyvei német és magyar nyelvterületen egyaránt elterjedtek, és jelentős kulturális hatást fejtettek ki. A magyarországi retorikatörténet például korábban csak nagyon kevés figyelmet szentelt Matthaeus Tymphius (1566–1616) münsteri katolikus retorikatanár hatásának felmérésére, holott praeceptumainak, különféle tankönyveinek és ájtatossági műveinek erős jelenléte kimutatható a kora újkori könyvjegyzékekből, amelyek még azt is tanúsítják, hogy recepciója interkonfesszionális jellegű volt, tehát az oktatás érdeke olykor felülírta a felekezeti szempontokat.

A továbbiakban impozáns tanulmány méri fel a kor levélírásának elméleteit, az episztolográfia latin nyelven közkinccsé tett teóriáit. Részletesen kidolgozott szabályok határozták meg a humanista levélírás elveit, Ciceró alapján Erasmus, Lipsius, Vives és más neves tudósok fejtegetései rögzítették azokat, a Kárpát-medencében pedig elsősorban a jezsuita oktatásban, a grammatikai és retorikai képzésben kaptak helyet az episztolaírás szabályai. Az elemzés sorra veszi a témának a régiókban használt műveit (Masen, Balbin, Forti, Worpitz munkái a legfontosabbak), ezekből mutatkozik meg a kor levélírási kultúrájának jellege. A közép-európai kulturális transzfer egy további területe az iskolai színjátszás, minthogy német és magyar nyelvterületen egyaránt szereplő témák mutathatók ki a források alapján. Érthető, hogy Közép-Európa iskolai színpadjain (Bécs, München, Dillingen, Würzburg, Augsburg) a magyar történelmi témák közül miért éppen a Szent Istvánnal foglalkozó darabok kerültek túlsúlyba: a kereszténységet meghonosító uralkodó ugyanis érthető módon vonzotta az ottani befogadó közeget, a többi magyar téma (III. Béla, Hunyadiak) előfordulása szórványos.

Újabb koherens témakört jelent a kötetben a szöveg és kép (*Text und Bild*) együttes hatását alkalmazó kiadványok elterjedésének útvonalait feltérképező fejtegetések együttese. Filológiai bravúrnak számít Rimay János erény-versének új szempontú elemzése, ikonográfiai forrásának azonosítása: Jakob de Zetter emblémáskönyvében talált rá a kutatói figyelem arra a metszetre, amelyiken az ún. „összeláncolt erények” (*virtutes concathenatae*) láthatóak, a magyar költő tehát jól ismerte a nemzetközi forgalomban elterjedt művet. Itt kapott helyet a két Zrínyi Miklós ikonográfiáját tárgyaló tanulmány is, amely gazdag képanyag kíséretében mutatja meg a német kulturális kontextusban megmutatkozó Zrínyi-recepció vizuális formában megjelenített változatait. Ugyancsak jól válogatott képanyag kíséri a témakör további tanulmányait, a győri jezsuita kollégium díszlépcsőházának freskóciklusáról szólót, valamint a jezsuita szentek emblematikus biográfiáit tárgyalót, mindkét téma beszédes példája az ikonográfiai motívumok, képzőművészeti toposzok vándorlásának, cserélődésének, regionális variálódásának, a szakrális kapcsolatok kultúrateremtő hatásának.

A kötet negyedik tematikus egysége az elbeszéléskutatás (*Erzählforschung*) körébe tartozó három tanulmányt foglalja magába. Az első a reformáció jubile-

umi évéhez kapcsolódó nagy ívű áttekintés, az elbeszélő irodalom és a hitújítási mozgalmak kapcsolatára vonatkozó frissebb nemzetközi (főként német és magyar) szakirodalom eredményeinek számbavétele. Az irodalomtörténeti nézőpont mellett itt különösen is érvényesül az interdiszciplinaritás elve: a retorikai és narratológiai szemlélet mellé társítva a történeti-folklorisztika terminológiáját, így több tudományág együttes figyelembevételére hitelesíti a következtetéseket.

Hálás téma a kötet célkitűzése számára Mikes Kelemen leveleskönyvének forráskutatása, amelyből kiderül a rodostói száműzött széles körű európai irodalmi tájékozottsága, a kulturális transzfer sokrétűsége. Ugyanakkor arra is okkal felhívják a szerzők, hogy a konkrét forrás vagy előkép (Vorlage) sokszor csak nagy óvatossággal jelölhető meg (vagy még úgy sem), mivel az egyes motívumok számos variációban fordultak elő a különböző nyelvű írott és szóbeli hagyományozásban.

A kötetet záró ötödik témakör három tanulmánya kora újkori irodalmi szövegek kegyességtörténeti vonatkozásait tárgyalja, többnyire német–magyar kontextusban mutatva be a magyar jelenségeket. Kiténik ebből, hogy a német kultúrtörténeti, kulturális antropológiai szakirodalomban jelentékeny pozíciót elfoglaló témakör (Frömmigkeitsliteratur) magyar változatainak feldolgozása elengedhetetlen az európai összkép arányos kialakításához.

A Tüskés–Knapp-szerzőpáros kutatói módszere a szigorú szövegközpontú elemzést egyesíti az eszmetörténet szempontjaival, megállapításaik minden esetben szilárd filológiai alapokra épülnek, következtetéseik a kora újkori ember önértelmezésének, gondolkodási mechanizmusainak, mentalitásának jobb megismeréséhez járulnak hozzá. Ez a szemlélet megköveteli a komparatív irodalomtudomány, a történeti elbeszéléskutatás és a spiritualitástörténet módszeres együttműködését, és jelentős mértékben inspirálja a kelet-közép-európai irodalmi régiók új eredményeinek növekvő mértékű integrációját a nemzetközi kutatás körképébe.

(Éva Knapp und Gábor Tüskés: Litterae Hungariae. Transformationsprozesse im europäischen Kontext (16.–18. Jahrhundert), Münster, 2018, MV Wissenschaft, S. 592 [Wissenschaftliche Schriften der WWU Münster, Reihe XII, Band 20.])

Bitskey István

az MTA rendes tagja, professor emeritus
Debreceni Egyetem